

УДК: 336

Кнейслер О. В.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету

ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕРЕСТРАХУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН: СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Розглянуто правову природу перестраховальних відносин. Визначено особливості юридичного характеру, за якими перестраховування відрізняється від прямого страхування. Доведено необхідність виокремлення перестраховальних відносин з особливим правовим режимом.

Ключові слова: перестраховування, перестраховальні відносини, страхування, правова природа.

Рассмотрено правовую природу перестраховочных отношений. Определено юридические особенности, за которыми перестрахование отличается от прямого страхования. Доведено необходимость выделения перестраховочных отношений с особенным правовым режимом.

Ключевые слова: перестрахование, перестраховочные отношения, страхование, правовая природа.

The legal nature of reinsurance relations is considered. The difference features of legal nature peculiarities, between reinsurance and direct insurance. The necessity of distinguishing reinsurance relationship with the special legal regime is defined.

Keywords: reinsurance, reinsurance relations, insurance, legal nature.

Постановка проблеми. В сучасній економічній та страховій літературі особлива увага приділяється дослідженню сутності перестраховування як економічного явища, його місця у системі страхових відносин. Враховуючи спільні ознаки категорії страхування та перестраховування, перестраховальні відносини доцільно розглядати у сфері функціонування економічної категорії страхування. Однак єдина економічна природа страхових і перестраховальних відносин не означає їх тотожність. Перестраховуванню притаманні певні особливості юридичного характеру, що відрізняють його від прямого страхування, а тому унеможливають їх правове ототожнення та вимагають відокремлення перестраховальних відносин з особливим правовим режимом. І як стверджують російські науковці, “з економічної точки зору природа страхування і перестраховування тотожна... Але з точки зору юридичної, страхування і перестраховування мають відмінності, в силу яких відносини з приводу договору страхування регулюються спеці-

альним страховим законодавством, тоді як відносини з перестраховання в основному регулюються нормами загального законодавства” [3, с. 214]. Тому неабиякий інтерес представляє дослідження правового характеру перестраховальних відносин, що дає змогу порівняти юридичну природу страхування і перестраховання та визначити специфіку останнього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові основи теорії перестраховання досліджуються у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених-економістів, зокрема, Д. Бланда, О. Гаманкової, Ю. Журавльова, М. Каминкіної, М. Мниха, І. Постнікової, К. Пфайффера, С. Осадця, Т. Татаріної, К. Турбіної та ін. Водночас недостатньо висвітленими залишаються питання особливостей юридичного характеру перестраховальних відносин, необхідності їх правового регламентування.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення специфічних ознак правової природи перестраховання та основних критеріїв ідентифікації перестраховального напрямку страхової науки.

Виклад основного матеріалу. На основі дослідження спеціальної літератури з питань страхування і перестраховання, зазначимо, що, на думку одних науковців, договір перестраховання і звичайного страхування нічим не відрізняється, а тому перестраховальні відносини доцільно підпорядковувати загальним правилам страхування [14, с. 301]. Аналогічну позицію розділяє Ю. М. Журавльов, наголошуючи, що “договір про перестраховання є договором страхування” [4, с. 73]. Водночас інші учені акцентують увагу на суттєвих юридичних відмінностях страхування і перестраховання. Так, Н. С. Ковалевська стверджує, що “договір перестраховання є новим видом договору, відмінним від договорів страхування, оскільки особливості правового інституту відображають в першу чергу особливості предмета: тих відносин, які ним регулюються” [6, с. 32], а тому “є підгрунтя казати про договір перестраховання як про відокремлений договір, що регулює особливий вид страхової діяльності і вимагає в силу цього створення для нього спеціального правового режиму...” [17, с. 34-39]. Таку ж правову позицію підтримують К. Е. Турбіна [16, с. 32], П. В. Вербицька [1, с. 37]. Зупинимось детальніше на особливостях юридичного характеру перестраховальних відносин.

Вітчизняні науковці В. Пузаненко [11, с. 141], Т. В. Татарина [15] вважають, що предмет за договором страхування не збігається із предметом договору перестраховання, а отже, характеризує їх правові відмінності. Так, відповідно до чинного страхового законодавства предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов’язані [5]:

- з життям, здоров’ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);

– з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Зазначений предмет страхового договору не може бути застосований у перестрахованні в частині майнового страхування, зокрема, перестраховальник не є власником, користувачем чи розпорядником застрахованого майна. Водночас, перестраховик не несе відповідальність за життя, здоров'я, працездатність та пенсійне забезпечення прямого страхувика, а його зобов'язання не пов'язані із відшкодуванням заподіяної шкоди перестраховальником третій особі. Перестраховальник, укладаючи договір перестраховання, захищає свій страховий інтерес, тобто забезпечує собі додаткові гарантії виконання страхових зобов'язань перед страхувальниками в разі настання страхового випадку. Відтак майнові інтереси суб'єктів страхування і перестраховання мають певні розбіжності, а тому предмети договірних відносин у них різні.

Однією з основних особливостей договорів страхування і перестраховання є їх суб'єктивний склад. Так, договір страхування укладається між страховою компанією і страхувальником, який може бути фізичною або юридичною особою, тоді як договір перестраховання – тільки між юридичними особами, професійними організаціями. Водночас для страхових відносин характерна присутність сильної і слабкої сторони і, відповідно, з'являється необхідність держави захистити слабку сторону [1, с. 142], а в перестраховальних відносинах немає слабкої сторони, оскільки перестраховальники такі ж страхові організації, як і перестраховики [2, с. 40]. Таке твердження учених є логічним, однак непереконливо доводить, що перестраховальні відносини не потребують окремого державного регулювання та правового режиму.

Суперечливим є твердження російського науковця Є. В. Коломіна, який наголошує, що в перестрахованні відображаються інтереси страхувальників як третьої сторони перестраховальних договорів [7, с. 4]. Безумовно перестраховання опосередковано захищає майнові інтереси страхувальника, створюючи йому додатковий страховий захист. Проте згідно із чинним страховим законодавством у перестрахованні безпосередньо беруть участь: страхувик (цедент, перестраховальник), що передає ризик; страхувик (перестраховик), який приймає ризик на свою відповідальність. При цьому третьою стороною може бути посередник, хоча і необов'язково, але його у договорі не зазначають. Слушно зауважує радянський вчений І. Степанов: “застрахований предмет залишається все-таки чужим предметом, і застрахувати його – це означає здійснити договір на користь третьої особи, що не бере участь у договорі, тобто укласти недійсний договір. Якщо ж перестраховальний договір буде визнаний дійсним, то саме тому, що він не є страховим договором...” [12, с. 29]. Отже, критерієм перестраховальних відносин виступають інтереси страхувика щодо виконання

страхових зобов'язань, при цьому у договорі перестраховування інтереси страхувальника не відображаються.

У спеціальній науковій літературі ведуться дискусії щодо визначення страхового випадку та моменту його настання у перестраховальних договорах. Як зазначає М. В. Мних, "на відміну від основних договорів страхування, де, як відомо, багато різновидів страхових випадків, у договорі перестраховування страховий випадок завжди той самий, однаковий" [9, с. 108]. Водночас у вітчизняній практиці при укладанні перестраховальних відносин під страховим випадком розуміють ті ж події, що і в страхуванні [11, с. 141]. Погодитися з такою позицією практиків можна лише частково. Так, причини страхового випадку за договором перестраховування можуть бути аналогічними із тими страховими подіями, що зазначені у договорі страхування. Водночас страховий випадок за оригінальним договором є лише моментом виникнення ймовірності настання страхового випадку за перестраховальним договором, оскільки перестраховик виконує свої зобов'язання перед перестраховальником тільки після виплати останнім страхової суми або страхового відшкодування за договором страхування. Тому страховим випадком у договорі перестраховування доцільно вважати страхову виплату за оригінальним полісом.

Досить часто в страховій теорії і практиці відбувається ототожнення моменту настання страхового випадку та відповідальності за договором перестраховування. Так, І. Ю. Постнікова стверджує, що "відповідальність перестраховика виникає не в момент укладення договору перестраховування, а лише після настання випадку, визначеного таким договором, а саме, проведення страховиком виплати або декількох виплат впродовж певного періоду" [10, с. 34]. Така позиція автора є дискусійною. Якщо виходити із чинного страхового законодавства, де зазначено, що страховик, який уклав з перестраховиком договір про перестраховування, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі згідно з договором страхування [5], то зрозуміло, що страхову відповідальність несе тільки прямий страховик, а у перестраховування вона не передається. Однак у результаті перестраховування відбувається поділ страхового ризику, при цьому між страховиком і перестраховиком розподіляються страхові премії та страхова відповідальність. А тому відповідальність перестраховика за перестраховальним договором настає в момент його укладання, де чітко зазначаються основні його позиції загалом та частина прийнятої відповідальності зокрема.

Водночас на практиці має місце інша позиція, відповідно до якої "відповідальність перестраховика починається та закінчується одночасно з відповідальністю перестраховальника за договором страхування" [1, с. 141]. Тобто у такому випадку зобов'язання перестраховика припиняються із кінцем строку дії договору страхування. Однак настання страхового випадку та момент страхової виплати за договором страхування не збіга-

ються у часі. Відповідно у випадку виникнення страхової події в кінці дії страхового договору, відшкодування збитків страхувальників може здійснюватися після його закінчення. Тобто договір страхування виходить за рамки перестраховального договору, а перестраховальник втрачає можливість отримати перестраховальний захист. Тому, незважаючи на те, що страховим випадком у договорі перестраховання прийнято вважати страхову виплату за оригінальним договором, яка може здійснюватися і в разі його закінчення, згідно з договором перестраховання перестраховик продовжує нести відповідальність за прийнятими у перестраховання ризиками та зобов'язаний компенсувати прямому страховику частину страхових виплат, понесених за договором страхування.

Доцільно відзначити таку відмінність між договорами страхування і перестраховання, як оплата договорів. Так, договір страхування належить до реальних договорів, тобто таких, які набувають чинності з моменту оплати страхувальником страхової премії або першого страхового внеску, а договір перестраховання є переважно консенсуальним, тобто набуває чинності з моменту його укладання [8, с. 18]. Така ситуація пояснюється тим, що договори перестраховання укладаються між страховими компаніями – професіоналами на страховому ринку, а за відсутності чіткого регламентування перестраховальних відносин вони самостійно погоджують умови таких договірних відносин. Відповідно у перестраховальній практиці моменти укладання договорів перестраховання та їх оплата не завжди збігаються, проте це не позбавляє такі договори чинності та реальності. За згодою сторін перестраховальних відносин оплата перестраховальної премії може здійснюватися впродовж дії договору перестраховання, при цьому вона є обов'язковою, а договір набуває чинності в момент укладання. Однак можлива ситуація, коли у договорі перестраховання передбачено, що він набирає чинності тільки після виплати цедентом цесіонарію перестраховальної премії за те, що останній прийняв у перестраховання частину його ризику [13, с. 120]. Тому, з одного боку, така ознака розмежування договірних відносин у страхуванні і перестрахованні є досить умовною, з іншого – суттєво визначає їх специфіку. Якщо перестраховальний договір не обов'язково повинен набувати реальності в момент його укладання, то страховий договір вважається чинним тільки після оплати страхувальником страхової премії.

Висновки. Отже, зазначені вище відмінності у договорах страхування і перестраховання характеризують різну правову природу страхових і перестраховальних відносин, а тому унеможливають їх юридичне ототожнення та потребують формування окремого правового регламентування, положення якого пояснювали б сутність договірних відносин у перестрахованні, їх особливості, трактували основні дефініції та поняття перестраховальної діяльності. Це посприяло б підвищенню якості та ефективності страхових і перестраховальних відносин у суспільстві.

Література:

1. Вержбицкая П. Некоторые теоретические аспекты перестрахования / П. Вержбицкая // Финансы. – 1998. – № 12.
2. Дедиков С. Проблемы правового регулирования перестрахования в России / С. Дедиков // Хозяйство и право. – 2004. – № 11.
3. Дубровина Т. Д., Сухов В. А., Шеремет А. Д. Аудиторская деятельность в страховании. Учебное пособие / Т. Д. Дубровина, В. А. Сухов, А. Д. Шеремет. – М., 1997.
4. Журавлев Ю. М. Формы и методы проведения перестраховочных операций. Основные виды перестраховочных договоров / Ю. М. Журавлев. – М., 1991.
5. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” №2745-III за станом на 1 грудня 2008 року / Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Ковалевская Н. Договоры перестрахования / Н. Ковалевская // Страховое право. – 1998.
7. Коломин Е. Страхование как экономическая категория / Е. Коломин // “Финансовая газета ЭКСПО”, 1997. – № 2.
8. Мних М. В. Перестраховання: посіб. для студ. вузів / М. В. Мних. – К. : Знання України, 2004. – 96 с.
9. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: підруч. / М. В. Мних. – К. : Знання України, 2006. – 284 с.
10. Постникова И. Ю. Теория перестрахования: моногр. / И. Ю. Постникова. – М. : ОАО “Московская типография “Транспечать”, 2009. – 144 с.
11. Пузаненко В. Співвідношення договору страхування і договору перестраховання в українському цивільному праві / В. Пузаненко // Журнал “Юридичний авангард”. – 2009. – № 1.
12. Степанов И. Опыт теории страхового договора / И. Степанов. – Казань, 1878.
13. Супрун Л. Юридична природа договору перестраховання / Л. Супрун // Право України. – 2005. – № 2.
14. Теория права и государства: Учеб. для вузов / Под ред. Г. Н. Манова. – М., 1996.
15. Татаріна Т. В. Правове регулювання договору перестраховання: необхідність та доцільність / Т. В. Татаріна // <http://forinsurer.com/> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: forinsurer.com/public/05/03/03/1757.
16. Турбина К. Е. Мировая практика государственного регулирования международного перестрахования / К. Е. Турбина // Страховое право, 2001. – № 1.
17. Фидельман Г., Дедиков С. Проблемы правового регулирования перестрахования / Г. Фидельман, С. Дедиков // Страховое дело. – 1996. – № 10.